

»Clash of Civilizations«

- af Morten Uhrskov Jensen

Der er visse begivenheder, der, næsten i det øjeblik de indtræffer, fortæller én, at der er tale om noget andet og mere end blot den flygtige strøm af nyheder, med hvilke vi bombarderes uafsladeligt. Jeg kan i min levetid erindre mig tre sådanne begivenheder. Den ene fandt sted den 11. september 2001. Angrebet på World Trade Center og Pentagon fortalte, at noget nyt med al mulig sandsynlighed var i støbeskeen. Den anden var reaktionen på, at en dansk avis, der ikke ellers er særlig kendt uden for landets grænser, havde trykt 12 tegninger af en historisk person, som var skaberen af en religion, der i dag er verdens næststørste.

Den begivenhed, der, det kan vi se i dag, muliggjorde de ovenfor omtalte, fandt sted knap 12 år før den 11. september. I november 1989 var vi vidne til Murens fald og kommunismens efterfølgende kollaps i Østeuropa. Det blev ret hurtigt klart, at en epoke lakkede mod enden. Den kolde krig, som havde defineret virkeligheden siden den 2. verdenskrigs afslutning, var ikke mere, men hvad der skulle følge efter, var uvist. Der kan ikke i dag, i år 2006, på nogen måde siges at være enighed om, hvilken samlebetegnelse der er mest dækkende for den tid, vi lever i. Men 17 år efter murens fald har der i det mindste udkrystalliseret sig en række konkurrerende skoler, som strides om den rette tolkning. Der vil i dette foredrag¹ kun blive gået nogenlunde i dybden med den skole, som den amerikanske politolog Samuel P. Huntington har lagt navn til, nemlig den, at verden – igen – er opdelt i kulturer eller civilisationer og ikke, som under den kolde krig, i ideologier. Indledningsvis skal dog kort omtales fire andre overordnede teorier til forståelse af verden af i dag.

¹ Nærværende artikel blev holdt som foredrag ved Nomos' høstmøde lørdag 23/9 2006.

Morten Uhrskov Jensen

I 1992 udkom Francis Fukuyamas bog, *The End of History and the last Man*. Bogens tese er, at med Murens fald er de væsentlige ideologiske konflikter udspillet. Det vestlige, liberale demokrati har vist sig som det sejrende. Konflikter kan godt tænkes i den 3. verden, men deres konsekvenser vil være begrænsede til de områder, hvor de finder sted. Den overordnede historiske udvikling har vist, hævdede Fukuyama, at Vestens universelle ideer, som de har fundet udtryk i bl.a. den amerikanske uafhængighedserklæring, markerer menneskehedens ideologiske udvikling frem imod den vestlige model for at indrette samfundet på.

Fukuyama har i lyset af 11. september, som jo kun vanskeligt kan siges at underbygge hans tese, erklæret, at hans påstand om historiens endeligt ikke skal ses som umiddelbart forestående. Snarere ser han sin tese bevist i løbet af »et par hundrede år«. Han er med andre ord overbevist om, at han nok skal få ret, men hans tidshorisont har nu antaget en karakter, så det også er blevet noget nemmere at påstå, at det vil gå, som han forudsiger.

Det er i øvrigt tankevækkende, at forestillinger som Fukuyamas på ingen måder er nye. Tænk blot på slagordet efter den 1. verdenskrig, »krigen, der skal ende alle krige«, eller Rooseveltts udsagn om, at 2. verdenskrigs afslutning ville frembringe en »universel organisation« (FN) af fredselskende nationer og en begyndende »permanent fredsstruktur«. Og som det stilsfærdigt kan påpeges, så viste disse forudsigelser sig at være drømmesyner og ikke virkelighed. Tiden efter 1. verdenskrig så fremkomsten af nazisme, fascisme og kommunisme, mens perioden efter den 2. verdenskrig stod i den kolde krigs tegn, med to uforsonlige blokke stående over for hinanden, der ganske vist ikke kom i direkte konflikt, men i stedet førte, hvad man har kaldt stedfortræderkrige. Tiden efter den kolde krigs ophør har da heller ikke indtil videre betydet blot antydning af fred i global forstand, men derimod en række lokale konflikter, som oftest en form for borgerkrige, og etnisk udrensning er et begreb, som kun alt for ofte er blevet blodig virkelighed igen.

Den anden teori opererer med begrebsparret Nord-Syd eller med en todelt verden, hvor den rige del af verden (i praksis den vestlige verden og Japan) står over for »de andre«, den 3. verden/den fattige del af verden. Teorien er meget anvendt blandt samfundsforskere herhjemme og hævder, at den primære årsag til

»Clash of Civilizations«

konflikter skyldes den rige verdens udbytning af den fattige verden. Teorien lider under den skavank, at den reducerer globale konflikter til et spørgsmål om økonomiske og sociale årsager. Den reducerer ydermere verden uden for Vesten til et udefinerbart »resten«, der som følge af vestlig udbytning lider under fattigdom og underudvikling. Med et glimt i øjet kan det hævdes, at samfundsforskere, der i øvrigt er travlt beskæftiget med at påpege forskellige grader af diskrimination over for indvandrere, der er kommet til den vestlige verden, således gør disse til en amorf masse af mennesker, der ikke først og fremmest er bærere af en egen kultur, men i stedet blot er ofre for en vestlig kultur, der undertrykker dem, hvad enten de så befinder sig i de vestlige lande eller uden for disse. Teorien overser endelig det forhold, at, så længe vi taler om konflikter i en større skala, så vil fattige 3. verdenslande ikke på nogen måde være i stand til at true den vestlige eller den rige del af verden, da forholdet imellem de militære slagkræfter er ganske ulige fordelt.

Et tredje bud til forståelse af verden efter den kolde krig er egentlig ikke noget nyt bud, men forholder sig til det, der i faget International Politik kaldes realismeteori. Verden består af omkring 190 stater, der agerer som selvstændige aktører. Disse stater har som deres til enhver tid overordnede mål at opretholde og eventuelt udbygge deres suverænitet over et givent landområde, og deres udenrigs- og sikkerhedspolitik vil derfor være præget af diplomati, alliancedannelse og det, der kaldes et snævert magtbegreb, der er lig med fokus på militære muligheder og risici. En hvilken som helst stat vil ud fra denne tankegang kunne alliere sig med eller trække sig fra alliancer med andre stater, og dens adfærd vil således altid være bestemt af dens interesse i at maksimere egen sikkerhed i forhold til de omkringliggende stater.

Problemet med denne forståelse er, at den i vid udstrækning ser stater som i en vis forstand »neutrale« enheder, der som deres eneste fællestræk har dette, at de ønsker deres suverænitet bevaret. Teorien overser, at stater kan have et ønske om at danne alliancer primært med stater, der »ligner« dem selv, og at stater med sammenlignelig kultur og tradition derfor vil være tilbøjelige til at finde sammen. Endvidere overser teorien, at »globaliseringen« – skønt begrebet er blevet skamredet, misforstået og overfortolket – betyder, at staterne de seneste 20-30 år

Morten Uhrskov Jensen

med stigende hast har valgt ikke længere at kunne kontrollere varestrømme, pengestrømme og indvandring/udvandring af store grupper af mennesker.

Det fjerde og sidste bud på en sammenhængende forståelse af verden i det tidlige 21. århundrede ligger både i forlængelse af og i stik modstrid med teorien om de ca. 190 uafhængige stater. Denne teori fæstner sig ved, at konflikter inden for staternes grænser, herunder tilstedeværelsen af internationale mafiaer, er af et sådant omfang, så verden bedst beskrives som værende i totalt kaos. De såkaldte »*failed states*«, eller på dansk »fejlslagne stater«, har i dag antaget et sådant omfang, så den globale scene bedst forstås som en scene, hvor begivenhederne er aldeles uforudsigelige og per definition ude af kontrol. Teorien henter støtte i begivenheder f.eks. i det tidligere Sovjetunionen, og det nuværende Rusland, hvor konflikter som de i Tjetjenien eller Nagorno-Karabakh beretter om staternes stedse stigende vanskeligheder med at kontrollere eget territorium. Teorien lider dog under den indlysende svaghed, at den ikke kan fortælle os om varierende grader af anarki, og derfor heller ikke kan sige noget om de faktorer og de kræfter, der kan sørge for en vis orden i en verden, der efter den kolde krig tydeligvis er blevet bragt ud af den »orden«, der herskede fra 1945 til 1989.

Vi er efterhånden nået frem til Huntingtons teori, som afviser de fire ovenstående, men ikke gør det fuldstændigt for nogens vedkommende, men tværtimod forholder sig til de pointer, som de fire teorier hver for sig kan siges at have. Huntington stiller i korthed sin teori om civilisationernes sammenstød op i forhold til de fire hver især.

De integrative kræfter er i kraft af globaliseringen en realitet, men præcis disse kræfter genererer modsatrettede kræfter, nemlig kulturel selvhævdelse og civilisationsbevidsthed.

Verden kan godt ses som todelt, men det bliver da i givet fald som en verden, hvor Vesten står som den hidtil dominerende civilisation på den ene side, og hvor resten ikke blot er netop resten, men er en mangfoldighed af »andre«, der ofte vil stå i modsætning både til Vesten og til hinanden.

Uafhængige stater vil fortsat være de væsentligste aktører i den globale politik, men disse stater vil i stigende grad definere sig selv – og dermed se deres interesser

»Clash of Civilizations«

som en del af – som tilhørende en overordnet, kultur eller med Huntingtons ord en civilisation.

Verden er i sandhed anarkisk, fyldt med borgerkrige og lokale stridigheder, men de største trusler mod den overordnede globale stabilitet kommer fra mulige konflikter, hvor stater fra forskellige civilisationer er involveret.

KULTUR BETYDER NOGET

Tillad mig et lidt længere citat af Huntington, der skal tjene til illustration af den tid, vi er begyndt på, og som vi, det tyder meget på, hellere må tage bestik af, ifald vi skal kunne navigere i det globale hav.

I verden efter den kolde krig er flag betydningsfulde, og ligeledes er andre symboler på kulturel identitet, inklusive kors, halvmåner og sågar hovedtørklæder, fordi kultur betyder noget, og kulturel identitet er det, der giver mest mening for det største antal mennesker. Mennesker opdager nye, men ofte gamle identiteter, og marcherer under nye, men ofte gamle flag, som fører til krige med nye, men ofte gamle fjender. En barsk verdensanskuelse for denne nye tid er passende udtrykt af den venetianske nationalistiske demagog i Michael Dibbins roman *Dead Lagoon*: »Der kan ikke være ægte venner uden ægte fjender. Med mindre vi hader det, vi ikke er, kan vi ikke elske det, vi er. Disse er de gamle sandheder, som vi med smerte genopdager efter et århundrede eller mere med sentimentalt hykleri. De, der fornægter dem, fornægter deres familie, deres arv, deres kultur, deres fødselsret, deres eget selv! De vil ikke let blive tilgivet«. Den ulykkelige sandhed i disse gamle sandheder kan ikke ignoreres af politikere og lærde. For mennesker, der søger identitet og genopdager etnicitet, er fjender essentielle, og de potentielt farligste fjender opstår i grænsefladerne mellem denne verdens hovedcivilisationer.

Huntington kalder civilisationer for de bredeste kulturelle enheder, der kan tænkes. Kulturer findes ganske vist på mange forskellige niveauer; således kan det gerne tænkes, at jeg, fordi jeg bor på Frederiksberg, definerer mig som frederiksborgenser, men jeg kan også vælge at definere mig som dansker, som protestant, som kristen, som europæer, og slutteligt som vesterlænding. Hvis jeg

Morten Uhrskov Jensen

går ud over dette niveau, har jeg kun tilbage at konstatere, at jeg med mennesker fra andre civilisationer deler det karakteristikum, at vi alle tilhører den samme art, og at vi således adskiller os fra dyrene. Civilisationer er med andre ord det største »vi«, der kan tænkes, hvis vi skal føle os »hjemme« kulturelt, og dette »hjemme« kan også kun forstås, når det sættes op imod andre civilisationer. Det er her afgørende at være opmærksom på, at forestillingen om en universel civilisation udelukkende udspringer af en vestlig tankegang, og reelt bundet i en tanke om, at den vestlige civilisation er lig den universelle civilisation. Og ikke-vestlændinge begår ikke denne fejl. I det omfang, siger Huntington, ikke-vestlændinge ser verden som én, som universel, da ser de det som en trussel og ikke et håb, da det, de ser, er Vestens forsøg på at overføre den specifikke vestlige civilisation på hele verden.

Men hvad er da den vestlige civilisation? Hvilke væsentlige karakteristika besidder denne, der gør det berettiget at tale om noget specifikt og ikke noget alment? Det skal lige nævnes, at når Huntington taler om Vesten, da taler han om det protestantiske og katolske Europa og om de områder i verden, der er blevet koloniseret af europæere, helt overvejende USA, Canada, Australien og New Zealand.

Huntington mener at kunne udskille otte kendetegnende karakteristika for den vestlige civilisation. Det er afgørende at være klar over, at disse karakteristika ikke er et resultat af »det moderne«, den samlebetegnelse vi bruger om samfundsudviklingen, som den former sig, når lande eller civilisationer industrialiserer og derved på en række områder bryder med den traditionelle levevis, der f.eks. kendetegnede de europæiske samfund, da disse primært ernærede sig ved hjælp af landbrug. Et andet sted konstaterer Huntington vittigt, at essensen af den vestlige civilisation er ikke Magna Mac, men Magna Carta. Ikke burgeren, men Det Store Frihedsbrev fra 1215 kan sige noget vigtigt om, hvorfor vi er dem, vi er.

1. *Den klassiske arv* – Vesten, forstået som det Europa, der opstod på ruinerne af det vestromerske kejserrige, står i gæld til den klassiske civilisation. Græsk filosofi og rationalisme, romersk lov, latin og kristendom. Også den

»Clash of Civilizations«

ortodokse og islamiske civilisation har del i denne arv, men slet ikke i den udstrækning, som Vesten har det.

2. *Katolicisme og protestantisme* – Den vestlige kristenhed, først alene den katolske, siden både den katolske og den protestantiske, er den vigtigste enkeltfaktor ved den vestlige civilisation. Frem til reformationen fandtes der i den vestlige verden en veludviklet sans for det fællesskab, den vestlige kristenhed udgjorde, og dette fællesskab defineredes netop ud fra *modsætningen* til andre, hvad enten disse var tyrkere, maurere eller byzantinere. Reformationen og mod-reformationen splittede frem til især 1648 Vesten, men den *modus vivendi*, der opnåedes her, (nemlig, *Quius regio? Eius religio!* samt de øvrige fælles karakteristika) gjorde, at Vesten på det religiøse område fremtræder som en klart defineret enhed.
3. *Europæiske sprog* – Sprog er, som Huntington påpeger, næst efter religion, den væsentligste faktor, når det kommer til, hvad der adskiller den ene kultur fra den anden. Vesten adskiller sig fra de fleste andre civilisationer ved at være mangesproget, hvor på den anden side f.eks. russisk, arabisk, spansk og hindi er kernesprog i deres respektive kulturer.
4. *Adskillelse af åndelig og verdslig myndighed* – Guds og kejserens rige, kirke og stat, denne dualisme er noget i høj grad særegent vestligt. I islam er Gud kejser, i Kina og Japan er kejseren Gud og i den ortodokse civilisation er Gud kejserens medhjælper. Adskillelsen af autoritet i Vesten har, siger Huntington, haft en umålelig betydning for friheden i Vesten.
5. *Lovens herredømme* – Hele vejen op igennem den vestlige kulturhistorie har der været en forestilling om, at magten ikke måtte være vilkårlig, men skulle bygge på en lov, der var bredt anerkendt. »*Non sub homine sed sub Deo et lege*«, ikke underlagt mennesket, men Gud og loven, dette begrænsede brugen af vilkårlig magt, sikrede elementære frihedsrettigheder, ikke mindst ejendomsretten og den dermed forbundne økonomiske virkelyst.
6. *Social pluralisme* – Først klostre, klosterordener og laugsorganisationer, men også en adel, en selvejerstand og købmænd og handlende udgjorde

Morten Uhrskov Jensen

tilsammen en beskyttelse mod, at magten blev absolut, og disse forhold er afgørende for, at det er muligt at tale om velfungerende civilsamfund også i vor tid.

7. *Repræsentative forsamlinger* – Den sociale pluralisme betød efterhånden, at de forskellige samfundsgrupper gennemtvang repræsentation gennem mere formelle forsamlinger, parlamenter osv. Begyndende med England udvikledes over tid det, vi i dag kender som de demokratiske forfatninger for de forskellige europæiske lande. Overhovedet er den vestlige verden kendetegnet ved både på det nationale og det lokale niveau at have forsamlinger, der med flertalsbeslutninger træffer afgørelser.
8. *Individualisme* – Som en følge af de foregående karakteristika er i Vesten blevet udviklet en individualisme, som stort set er fraværende i andre civilisationer, som i langt højere grad er kendetegnet ved forskellige grader af kollektivism. Forestillingen om det individuelle valg og de lige rettigheder (og pligter) kan opsummeres i den engelske sætning, »den fattigste mand i England har et liv at leve i lige så høj grad som den rigeste«. Og som Huntington noterer, så peger både vesterlændinge og ikke-vesterlændinge på det forhold, at individualisme er centralt i forhold til Vesten.

Ovenstående karakteristika skal ikke forstås sådan, at de altid har været til stede i praksis i den vestlige verden. Vesten har haft sine diktatorer, der har set stort på f.eks. lovens herredømme, ligesom andre civilisationer har haft f.eks. klasseinddelinger af samfundet. Afgørende er imidlertid, at disse karakteristika *tilsammen* kun kan ses i en vestlig sammenhæng, og endelig at disse størrelser danner en afgørende forudsætning for, at Vesten kunne gå ind i moderniteten og i den proces påvirke store dele af den øvrige verden.

Moderniteten er et faktum, som det kun vanskeligt lader sig gøre at undslippe. Det er sidst blevet forsøgt af taliban-styret i Afghanistan. Taliban ønskede både at undslippe vestliggørelse i form af forbrugskultur, individualisme osv., og på samme tid at undgå moderniteten, forstået som mekanisering, handel over landegrænser mm. Det interessante spørgsmål er imidlertid, om det er nødvendigt

»Clash of Civilizations«

for ikke-vestlige civilisationer at tilegne sig væsentlige elementer af den vestlige civilisation for at kunne modernisere og dermed opnå økonomisk vækst og i sidste ende også militær slagkraft. Uden nærmere begrundelse antages det nemlig ofte, at hvis blot f.eks. de muslimske lande fik genereret en årlig vækst pr. indbygger på, lad os sige, fem procent, så ville disse lande i løbet af en relativt kort årrække blive »ligesom os«, forbrugsorienterede, med kvinderne på arbejdsmarkedet og deraf faldende fertilitet, hørende popmusik og foretage sig alle de ting, der ville gøre dem til tilhængere af en universel, (vestlig) kultur. Synspunktet er naivt og finder ikke støtte i erfaringen. Tyrkiet tjener som et udmærket eksempel. Landet har som bekendt fået løfte om realitetsforhandlinger om medlemskab af EU. Efter deisen om at vestliggørelse og modernitet følges ad, burde Tyrkiet nu i højere og højere grad tilpasse sig europæisk vestlig kultur og på sigt smelte sammen med os i den omtalte universelle kultur. Det modsatte er tilfældet. Som bl.a. sagen om muhammedtegningerne viste, tyder alt på en betydelig tyrkisk selvbevidsthed i forhold til at hævde egne normer, i dette tilfælde altså begrænsning af ytringsfriheden til fordel for et religiøst påbud. Huntington illustrerer dette tilsyneladende paradoks ved hjælp af en simpel figur, hvor det kan vises, at et land, der ønsker modernitet, måske nok til at begynde med er nødt til at lade sig påtvinge vestlige normer, men efterhånden som moderniteten skrider frem, og altså dermed den stigende økonomiske og militære styrke, ja der vokser også den kulturelle bevidsthed, og denne bevidsthed (der jo altså i høj grad klargør forskellene mellem Vestens og ens egen civilisation) bliver derfor snarere til selvbevidsthed og fornemmelse af styrke ved den oprindelige kultur, hvad enten denne nu er muslimsk, kinesisk eller en helt tredje. Jeg skal for egen regning tilføje, at jeg finder, at denne del af Huntingtons teori (som selvsagt er aldeles uadskillelig fra tesens holdbarhed, hvis påstanden om distinkte civilisationer overhovedet skal give mening som parametre for fremtiden) bør være en af de store »øjenåbnere« for mennesker i den vestlige verden, der i al for vid udstrækning har troet, at blot moderniteten kom til den øvrige verden, så ville (den vestlige) harmoni nok også indfinde sig. Det modsatte kan og vil formentlig være tilfældet. I takt med at større og større dele af verden undergår forskellige grader af modernisering, således vil

Morten Uhrskov Jensen

markeringen af egen kulturs bærende elementer blive forstærkede, og derfor også kunne udgøre en reel trussel om konflikt mellem Vesten og andre civilisationer, efterhånden som disse bliver økonomisk og militært stærkere.

VESTENS AFTAGENDE MAGT

Med den frie verdens sejr over Sovjetunionen og kommunismen skulle man synes, at den vestlige verden nu for alvor havde kæmpet sig frem til sejrsskamlen og kunne nyde al folkets hyldest. Dette billede, der igen afspejler tesen om en verden, om »*The End of History*«, er dog meget langt fra virkeligheden. Forholdet er i stedet det, at Vesten relativt set er i fuld gang med at miste indflydelse globalt set. Med imponerende vækstrater er Kina, Indien og store dele af Sydøstasien på vej til at blive betydelige aktører i international politik, mens størstedelen af den muslimske verden gennemgår en demografisk udvikling med hastigt voksende befolkninger. Disse to tendenser vil langsomt, men sikkert, udhule den vestlige verdens dominans, som begyndte i det 15. århundrede med De Store Opdagelser og fortsatte op gennem de følgende århundreder med kolonisering af store dele af kloden til følge. Og som Huntington konstaterer:

Den europæiske kolonialisme er forbi, det amerikanske hegemoni er vigende. Vestens kulturelle erodering vil følge, efterhånden som oprindelige, historisk rodfæstede skikke, sprog, trossætninger og institutioner genfinder sig selv. De ikke-vestlige samfunds voksende magt, skabt af moderniteten, genererer genskabelsen af de ikke-vestlige kulturer over hele verden.

I takt med at ikke-vestlige kulturer konstaterer, at de selv er i stand til at skabe (gennem økonomisk vækst) »hård magt«, vil de være mere tilbøjelige til at afvise Vestens »bløde magt«, vores livsstil, styreform osv., fordi, som det formuleres, »blød magt er kun magt, når den hviler på et fundament af hård magt«. Mennesker i de ikke-vestlige civilisationer vil i stigende grad sige, at de ikke behøver finde sig i Vestens moralske overherredømme, men er i stand til, på deres egen kulturs præmisser, at definere, hvad de har brug for, »Vi bliver moderne, men vi bliver ikke som jer«.

»Clash of Civilizations«

Et slående eksempel til understøttelse af ovenstående påstande finder vi i Kina, hvor udviklingen siden Maos død i 1976 på mange måder har været forbløffende. Deng Xio Peng, hurtigt den reelle magthaver efter 1976, gennemtvang en afgørende ændring af den kinesiske økonomi, der har betydet, at Kina, også efter hans død, vel er det land i verden, hvor kapitalisme som økonomisk produktionsmetode har de frieste tøjler. Samtidig gør den kinesiske ledelse sig til talsmand for den traditionelle kinesiske kultur, en kultur, hvor statens og samfundets interesser næsten altid vil have forrang for individet. Resultatet har været, at Kina i dag er kommunistisk mere af navn end af gavn. Kina er snarere ganske enkelt »kinesisk«, og landets økonomiske succes vil med al sandsynlighed blot forstærke både ledelse og befolkning i Kina i, at der er valgt en vej, der fører fremad, også selvom denne vej intet har at gøre med demokratiske styreformer, sådan som vi forstår dem i Vesten.

Problemstillingen vedrørende den muslimske civilisation er en noget anden, end tilfældet er med hensyn til de civilisationer, der i kraft af økonomisk fremgang vil byde Vesten trods i fremtiden.

Huntington beskæftiger sig generelt med det forhold, at vi lever i en tid, der er vidne til »*La Revanche de Dieu*«, Guds revanche/Guds hævn. Der ligger en næsten makaber ironi i, at mens vestlige intellektuelle (især de europæiske, men også amerikanske) siden Oplysningstiden har været overbeviste om, at religion som en konstituerende faktor i menneskers liv ville komme til at spille en mindre og mindre rolle (og der kan da også argumenteres for, at det var tilfældet indtil den sidste fjerdedel af det 20. århundrede), så har de seneste 30 år bevist det modsatte. Undtagelsen er Europa, mens der i resten af verden, f.eks. Østeuropa, Latinamerika, men også i Sydkorea og Kina (de to sidstnævnte især en dramatisk stigning i antallet af kristne konvertitter) kan registreres en stigende søgen efter åndelige rødder. Intetsteds har dog genopdagelsen af religionen været mere gennemtrængende end i den islamiske civilisation. Med Huntingtons ord:

La revanche de Dieu er et globalt fænomen, men Gud, eller snarere Allah, har taget sin revanche mest gennemtrængende og fuldbyrdet i *ummaen*, det islamiske fællesskab (...). At ignorere betydningen af den islamiske vækkelse i

Morten Uhrskov Jensen

forhold til at forstå international politik ved overgangen til det 21. århundrede ville svare til at overse den protestantiske reformations betydning for den europæiske politik i anden halvdel af det 16. århundrede.

Huntingtons bud til forståelse af denne vækkelse er måske overraskende for nogle, men giver, så vidt jeg kan se, god mening. Igen et lidt længere citat.

På linje med andre manifestationer af den globale religiøse vækkelse, så er den islamiske opstandelse både et produkt af og et forsøg på at komme overens med moderniteten. Dens underliggende årsager er generelt de samme, som de der gælder for andre ikke-vestlige kulturer, der søger tilbage til deres rødder, nemlig urbanisering, social mobilitet, stigende læsefærdighed og uddannelse, intensiveret kommunikation og medieforbrug og overhovedet øget interaktion med Vesten og andre kulturer. Disse udviklinger underminerer traditionelle landsby- og klanbånd og skaber fremmedgjorthed og identitetskrise. Islamiske symboler, forpligtelser og trossætninger kan imødekomme psykologiske behov, og islamiske velfærdsorganisationer kan imødekomme sociale, kulturelle og økonomiske behov hos muslimer, der er fanget i modernitetsprocessen. Muslimer føler et behov for at vende tilbage til islamiske idéer, vaner og institutioner, der kan forsyne dem med et kompas og en drivkraft i retning af modernitet.

Den vigtige pointe her er naturligvis, at moderniteten så langt fra at skabe sekularisme og verdslighed i den islamiske verden i virkeligheden er selve motoren for den religiøse vækkelse, da religionen for muslimer i de fleste tilfælde vil være den faktor, der sikrest kan skabe mening i det kaos, som moderniteten med alle sine opbrud fra en traditionel levevis uafviseligt er.

Mens Kinas og Indiens opstigen til en form for supermagtsstatus i en ikke alt for fjern fremtid er baseret på imponerende økonomiske vækstrater, så er den islamiske ikke baseret på økonomi, men demografi. De hastigt voksende befolkninger i stort set alle muslimske lande er en særdeles nærværende kendsgerning, som islams nabocivilisationer vil komme til at forholde sig til i de kommende år. Som Huntington konstaterer, »Voksende befolkninger behøver flere ressourcer, hvorfor mennesker fra samfund, der er tæt befolket eller/og er hastigt voksende, vil forsøge at trænge udad, tage territorium i besiddelse og udøve pres

»Clash of Civilizations«

på andre demografisk mindre dynamiske folkeslag«. *Numbers count*, antal tæller, som det også hedder. Hvad den islamiske verden ikke kan nå gennem økonomisk vækst, kan den måske nå gennem en befolkningsspredning til de omkringliggende civilisationer.

Vestens magt *er* aftagende. Asiatisk økonomisk vækst og islamisk demografi stiller os foran et 21. århundrede, hvor de ikke-vestlige civilisationers fremmarch med stor sandsynlighed vil indebære forskellige former for sammenstød, både mellem Vesten i forhold til ikke-vestlige civilisationer og mellem ikke-vestlige civilisationer udenom Vesten.

TILSYNEKOMSTEN AF CIVILISATIONERNES ORDEN

Under den kolde krig bestod den globale orden i en ideologiernes orden. Supermagterne USA og Sovjetunionen definerede fra hver deres ståsted et bud på en sammenhængende tilværelsesforståelse, det liberale demokrati overfor den kommunistiske utopi. De øvrige stater enten grupperede sig omkring en af de to supermagter (enten frivilligt eller tvunget dertil), eller de kunne vælge at erklære sig alliancefri i forhold til den altdominerende øst-vest konflikt. Denne periode er slut, og i dag vil det, med Huntingtons ord, i stedet lyde således:

I den nye verden, derimod, vil kulturel identitet være den centrale faktor, der skaber et lands forbindelser og dets modsætningsforhold. Mens et land kunne undslippe at alliere sig under den kolde krig, kan det ikke mangle en identitet. Spørgsmålet, »Hvem holder du med?« er blevet erstattet af det langt mere fundamentale spørgsmål, »Hvem er du?« Enhver stat er nødt til at besvare spørgsmålet. Dette svar, dets kulturelle identitet, definerer denne stats placering i den globale politik, definerer dens venner og dens fjender.

Ideologi og ideologisk tilhørsforhold var de faktorer, der definerede det 20. århundrede. Det var ideologi, der bevægede tingene, skabte revolutioner, og skabte de modsætningsforhold, som var så tydelige under den kolde krig, ja vel snarere i hvert fald siden 1917, hvor bolsjevikkerne tog magten i Rusland gennem en blodig borgerkrig. Det afgørende at huske her er dog, at disse begivenheder blev defineret

Morten Uhrskov Jensen

og skabt af en meget begrænset del af verden, nemlig Vesten og den ortodokse civilisation i form af Rusland. Ideologierne århundrede var en afspejling af især Vestens dominans. Denne dominans er, som vi lige har set, i aftagende, hvorfor det ville være urimeligt at tro, at de øvrige dele af verden, de øvrige civilisationer, *ikke* skulle begynde at definere sig selv, ikke ud fra målestokke sat af Vesten, men langt snarere af dem selv.

En overordentlig vigtig pointe, når vi taler om ideologi i forhold til kultur, er endvidere denne. Ideologi kan diskuteres, om end der langt fra altid vil blive fundet en løsning. Forskelle vedrørende materielle interesser kan der forhandles om, og der vil ofte kunne findes en løsning. Anderledes med kulturelle konflikter. De er, som Huntington siger, nulsumsspil. Den enes gevinst er den andens tab. Når vi herhjemme tillader, at der udelukkende serveres halalslagtet mad i f.eks. daginstitutioner, så kan vi konstatere, at der fra dansk side er lidt et kulturelt tab, mens der fra muslimsk side er tale om en kulturel gevinst. Når det tillades at bære muslimsk tørklæde på arbejdspladsen, og i og med at dette indebærer en markant religiøs markering, så er der tale om et tab for en dansk kultur. Når der bliver advokeret for indførelse af blodpenge i forbindelse med drab, der vedrører muslimer indbyrdes, så er der tale om et tab for en vestlig retsopfattelse, hvor privat retshåndhævelse ikke tillades.

Til forståelse af, hvad civilisationer er, siger Huntington, er det en vigtig pointe at få fastslået, at de enkelte civilisationer har et eller flere kernelande, »*core states*«. Den kinesiske, »*Sinic*«, den hinduistiske og den ortodokse har hver for sig en kernestat, der ikke står til diskussion indenfor civilisationen (den japanske giver i endnu højere grad sig selv, da denne civilisation er lig med landet Japan). Vesten har, ifølge Huntington, to kerner, nemlig USA på den ene side og den fransk-tyske kerne i Europa og endelig Storbritannien som flydende mellem disse to kerner. Den afrikanske og den latinamerikanske civilisation mangler egentlige kernestater, men er af mindre interesse i nærværende sammenhæng. At den islamiske civilisation ligeledes mangler en kernestat, er derimod af umiddelbar interesse for Vesten, da den muslimske verden, ifølge Huntington, skaber problemer både for sig selv og for de omliggende civilisationer, men det vil vi vende tilbage til.

»Clash of Civilizations«

For nu vil det være relevant at se på de to begreber, som Huntington anvender, når han skal undersøge det faktum, at en del lande er så lidt homogene, så de er enten »*cleft*«, kløftede, eller »*torn*«, sønderrevede. De kløftede lande kan som i det tidligere Tjekkosllovakiets tilfælde gå fredeligt hver til sit, eller de kan som Canada efter en folkeafstemning alligevel beslutte at forblive sammen på trods af nogle ikke uvæsentlige kulturelle og sproglige forskelle. Tilhører større grupper indenfor den samme stats grænser imidlertid forskellige civilisationer, kan konflikten antage mere ubehagelige former. Sudan og Nigeria i Afrika, Jugoslavien i Europa og Libanon i Mellemøsten tjener alle til at illustrere, hvor galt det kan gå, når forskellige civilisationer skal eksistere indenfor den samme stats grænser.

De sønderrevede lande kæmper med et andet problem. I disse lande har en elite (fænomenet kan også være forbundet med en enkelt person) på et eller flere givne tidspunkter besluttet, at deres land skulle så at sige skifte civilisation. Resultaterne er imidlertid, som Huntington påpeger, på ingen måde entydige, hvilket det russiske og det tyrkiske eksempel viser os. Rusland har, siden Peter den Stores regeringstid fra 1689-1725, i mere end trehundrede år været splittet mellem en vestlig og en slavisk profil. Alene siden Sovjetunionens sammenbrud kan det konstateres, at Boris Jeltsin primært, men ikke entydigt, forfulgte den vestlige kurs, mens Vladimir Putin tilsyneladende, med sine indskrænkninger af det, vi opfatter som klassiske frihedsrettigheder, har sat Rusland på en mere slavisk-ortodoks kurs, hvor Rusland ikke gør, som Vesten ønsker, men i højere grad definerer sig selv som en kultur i sig selv. En kultur, hvor individet i langt højere grad end i Vesten er underordnet staten, og hvor staten er den primære instans i forhold til sammenhængskraften i samfundet.

Tyrkiet er nok det land, den vestlige elite holder mest af at fremhæve, når det kommer til spørgsmålet om en universel kultur. Med EU's løfte om at indlede optagelsesforhandlinger med Tyrkiet om medlemskab af den europæiske union vil spørgsmålet om civilisationers betydning blive af afgørende betydning. Atatyrk, den grundlagde den moderne tyrkiske stat i 1923, udtalte, at der er kun en civilisation, og det er den vestlige. Atatyrk var udenfor enhver tvivl overbevist om, at kun den vestlige vej ville føre ad modernitetens vej. Hans indflydelse er også i

Morten Uhrskov Jensen

dag betydelig. Ikke desto mindre er den nuværende regering under Erdogans ledelse tydeligvis på vej til at tage et opgør med Atatyrks Tyrkiet. Tyrkiet vil gerne ind i EU, javel, men intet tyder på, at Tyrkiet af den grund har til sinds at omfavne vestlige normer, hvad angår f.eks. ytringsfrihed, hvor Erdogan har gjort det ganske klart, at han ønsker begrænsninger i ytringsfriheden, når det kommer til kritik af tro. Tyrkiet er med andre ord splittet imellem en tvangssekularisering, iværksat af Atatyrk og fortsat af hans efterfølgere, primært i militæret, og en folkelig bevægelse, manifesteret i Erdogans Velfærdsparti, som ønsker et brud med sekulariseringen og en tilbagevenden til et kulturelt politisk Tyrkiet, der har sin basis i islam.

Huntington konstaterer tørt, at »politiske ledere kan skabe historie, men de kan ikke undslippe historien. De skaber sønderrevede lande; de skaber ikke vestlige lande. De inficerer deres land med en kulturel skizofreni, som bliver dette lands vedvarende karakter«.

Huntingtons pointe i forhold til den nye civilisationernes orden er den, at kernestaterne vil udgøre de afgørende »spillere« i den nye verdensorden. Kina i Sydøstasien, Indien i Sydasiens og måske Sydafrika i Afrika og Brasilien i Latinamerika. Den islamiske verden, derimod, mangler en kernestat, og den er ydermere afgørende forskellig fra Vesten i sit syn på politisk loyalitet. Hvor den afgørende loyalitet for vesterlændinge er nationalstaten, da er det for muslimer enten klanen eller religionen. Billedet herpå er U'et, hvor de to »højpunkter« udgøres af henholdsvis den mindste og den største enhed. »Familien, klanen, stammen« på den ene side og »kulturenheden, religionen, og imperiet« på den anden. Den vestlige præference har været nærmest omvendt. Her har familien som den mindste enhed og religionen som den altfavnende enhed været underordnet den nationale enhed. Her har forestillingen om et folk, til hvilket hørte et land, været gennemtrængende, og har således skabt en samhørighed, der er et særkende for Vesten, særligt når der sammenlignes med den muslimske verden.

»Clash of Civilizations«

CIVILISATIONERNES SAMMENSTØD

I forlængelse af »øjebliket« om modernitetens betydning i forhold til vestliggørelsen skal ses på universalismen som begreb. At der overhovedet eksisterer en term som universalisme, det hele, skal tilskrives noget partikulært, nemlig Vesten. Problemet er blot, at »hvad der er universelt for Vesten, er imperialistisk for resten«. Vesten hævder et monopol på værdier, Vesten hævder at kunne foreskrive, hvorledes samfund skal agere for at kunne være et medlem af »*The World Community*«, verdenssamfundet. Tankegangen er lige så naiv, som den er farlig, hævder Huntington, som siger, at »De farlige sammenstød, der kan opstå i fremtiden, vil sandsynligvis stamme fra interaktionen af vestlig arrogance, islamisk intolerance og kinesisk selvbevidsthed«. Den kendsgerning, at USA og EU tror at kunne påvirke andre kulturers værdier ved at slå på såkaldte universelle værdier (som altså netop ikke er universelle, men vestlige), er i sig selv konfliktskabende, fordi »hvad der er universalisme for Vesten, det er imperialism for resten«.

Det bliver ofte, når talen falder på disse såkaldte universelle værdier, fremhævet, at verden indenfor de seneste tredive år har været vidne til, at en række lande er gået fra forskellige former for autoritært styre til demokratier. Det burde derfor være indlysende, at der globalt er et bredt ønske om indførelse af demokratiske forfatninger på linje med Vestens. Det er rigtigt, at disse ændringer er sket i en række lande, men som Huntington bemærker, så er disse regimeændringer helt overvejende sket i lande, hvor størstedelen eller i hvert fald et betydeligt mindretal af befolkningen har haft kristendommen som religion. Sandsynligheden for at sådanne ændringer vil finde sted i Kina, den islamiske verden eller, som tidligere nævnt, i Rusland, spænder fra det usikre til det, ja netop usandsynlige. At Vesten i en situation, hvor dets magt er i aftagende, kan præke overholdelse af universelle menneskerettigheder, indbefattende demokratiske forfatninger, overfor andre kulturer, er måske bedst beskrevet af den tidligere amerikanske præsident Richard Nixon, der i 1994 skrev, at »I dag gør Kinas økonomiske magt det *upassende*, at USA belærer dette land om menneskerettigheder, indenfor et tiår vil det gøre sådanne belæringer *irrelevante*, og indenfor tyve år vil disse belæringer være

Morten Uhrskov Jensen

lattervækkende«. Det er med andre ord en afgørende pointe, at Vesten forstår, at dets hegemoni er et overstået kapitel, og at ikke-Vesten ganske suverænt har tænkt sig at definere deres værdier, sådan som de er rodfæstede i deres *egen* civilisation.

I en verden domineret af civilisationer og ikke ideologier er det selvsagt af største interesse at gøre sig klart, hvori truslerne mod vor egen, mod den vestlige civilisation, kan komme fra. Det bør ikke være nogen overraskelse, at Vestens forhold til den muslimske kultur er særlig problematisk. Der er ingen grund til at antage, at den muslimske civilisation ikke skulle være klar over det modsætningsfyldte forhold til Vesten, men, som Huntington noterer, så gælder det samme slet ikke i samme grad, når vi taler om de vestlige eliter, for, som Huntington skriver:

Nogle vesterlændinge, heriblandt præsident Bill Clinton, har fremført det synspunkt, at Vesten ikke har nogle problemer med islam, men kun med voldelige islamistiske ekstremister. Fjortenhundrede års historie demonstrerer noget andet. Relationerne mellem islam og kristenheden, både den ortodokse og den vestlige, har ofte været stormfulde. De har hver især været den andens anden. Det tyvende århundredes konflikt mellem det liberale demokrati og marxismen-leninismen er kun et flygtigt og overfladisk historisk fænomen sammenlignet med det vedvarende og dybt konfliktfyldte forhold mellem islam og kristenheden. Til tider har den fredelige sameksistens rådet; oftere har forholdet været præget af intens rivaliseren og af forskellige grader af varm krig.

Islams voksende styrke, opnået primært gennem hastigt voksende befolkninger, fortæller om kommende konflikter mellem Vesten og islam, og som Huntington påpeger:

så længe islam forbliver islam (hvilket den vil), og Vesten forbliver Vesten (hvilket er mere tvivlsomt), så vil denne fundamentale konflikt mellem to store civilisationer og mellem to forskellige måder at se tilværelsen på fortsætte med at definere deres relationer i fremtiden, sådan som disse forskelle har været definerende gennem de sidste fjorten århundreder.

Ovenstående vurdering kunne man godt ønske sig mere udbredt i vor egen civilisation. I stedet er professor Thomas Hylland Eriksens betragtninger

»Clash of Civilizations«

formentlig ganske paradigmatisk, når han i 2002 som en reaktion mod Huntington kan skrive, at »Konflikter baseret på klasseforskelle er vanskeligere at løse end kulturkonflikter, fordi de første forudsætter en grundlæggende omfordeling af knappe goder, mens de sidstnævnte kun fordrer en gensidig anerkendelse, som er gratis«. Det er ganske imponerende, at det efter 11. september er muligt at hævde, at kulturkonflikter er så betydningsløse, så det er ganske gratis at anerkende modparten. Den særlige ironi ligger jo ikke mindst i, at det overvældende flertal af muslimer næppe vil anse kulturkonflikter som nærmest irrelevante. Overfor Hylland Eriksen står så en Huntington, der tør kan konstatere, at:

Det underliggende problem for Vesten er ikke islamisk fundamentalisme. Det er islam, en fra Vesten forskellig civilisation, hvis tilhængere er overbeviste om deres kulturs overlegenhed og samtidig besatte af deres underlegenhed i forhold til magt. Problemet for islam er ikke CIA eller det amerikanske forsvarsministerium. Det er Vesten, en fra islam forskellig civilisation, hvis tilhængere er overbeviste om deres kulturs universalitet og overbeviste om, at deres overlegne, skønt aftagende, magt forpligter dem til at udbrede denne kultur over hele verden. Disse er de simple ingredienser, der skaber konflikt mellem islam og Vesten.

CIVILISATIONERNES FREMTID

Historien ender i det mindste ind imellem oftere i en civilisations historie. Efterhånden som civilisationens universelle stadium fremstår, da vil dens borgere blive forblændede af det, Toynbee kaldte »udødelighedens luftspejling« og overbeviste om, at netop deres civilisation er den endegyldige form for menneskenes indretning af samfundet. Således forholdt det sig med det romerske imperium, med abbassidernes kalifat og med det ottomanske rige. Borgerne i disse universelle stater, »i fornægtelse af tilsyneladende åbenlyse fakta, er tilbøjelige til at betragte deres civilisation, ikke som et ly for natten i vildniset, men som det forjættede land, målet for al menneskelig bestræbelse« (...) Samfund, som antager, at deres historie er slut, er dog langt snarere samfund, som er begyndt at gå i forfald

Morten Uhrskov Jensen

Ovenstående kunne lyde som budskabet om Vestens snarlige død, og det er da også svært at frigøre sig fra den tanke, at Vesten, og i særdeleshed den europæiske del, måske er ved at nå det sidste stadie på en lang vej, der har strakt sig over ca. 1500 år. Man kan finde trøst i Huntingtons konstatering af, at intet er uafvendeligt, men når det er sagt, så skal det også siges, at tegnene på kulturelt forfald er kun alt for tydelige i den vestlige verden. Huntington identificerer en række konkrete udtryk for dette forfald, og det er påfaldende, i hvor høj grad disse forfaldstræk kan siges også at gælde for et land som Danmark.

1. en stigning i anti-social opførsel, såsom stigende kriminalitet, narkotikamisbrug og vold generelt;
2. familiens forfald, inkluderende høje skilsmisserater, børn født udenfor ægteskab, teenage-graviditeter og aleneforsørgere;
3. et fald i »den sociale kapital«, hvilket vil sige medlemskab af organisationer af frivillige og den tillid, der følger af disse medlemskaber;
4. en generel svækkelse af »arbejdsetikken« og en stigning i lysten til personlig nydelse;
5. en faldende forpligtelse til det at lære og udøve intellektuel aktivitet, manifesteret i det dalende niveau i skolerne.

Den amerikanske sammenhæng, som Huntington primært skriver ud fra, kan naturligvis ikke blindt overføres til danske forhold, og flere af ovenstående eksempler på kulturelt forfald vil sandsynligvis virke enten provokerende eller latterlige på mange danskere. Det ændrer dog ikke noget ved, at det konstante ønske om stadig mere selvrealisering, som sociologer taler varmt og længe om, kan ses som tegn på, at Vesten som kultur og civilisation er holdt op med at definere sig som netop vestlig, og i stedet betræder en vej, hvor kombinationen af selvovertvurdering og nydelsessyge, men også netop fornægtelse af eget kulturgrundlag, fortæller os om en kultur, der måske inden alt for længe ikke er mere.

Hvad kan Vesten da gøre? Ikke så lidt, siger Huntington. Vesten, USA og det protestantiske og katolske Europa, kan erkende, at i en verden, hvor Vesten magt aftager, og hvor især den kinesiske og den islamiske civilisation er på vej frem,

»Clash of Civilizations«

enten økonomisk eller demografisk, der kan og bør Vesten indse, at Vestens forskellige dele har langt flere fælles interesser, end de har modsætninger. Og som det vigtigste overhovedet, så må Vesten erkende, at indblandingen i ikke-vestlige civilisationers anliggender er det vel nok farligste, Vesten kan foretage sig, i forhold til at skabe et civilisationernes sammenstød. Vesten vil i stedse ringere grad befinde sig i en situation, hvor denne civilisation vil kunne tillade sig den luksus, det er at kunne diktere andre civilisationer, hvordan de skal indrette deres samfund. Og det kan for undertegnedes egen regning tilføjes, at især den europæiske del af Vesten har alt rigeligt at gøre med at forholde sig til det faktum, at store dele af det europæiske kontinent er ved at ændre grundlæggende karakter som følge af den muslimske indvandring. Der er på sin egen tragikomiske facon en sær hybris ved at iagttage et Europa, der taler meget om dets værdier, og gør dette samtidig med, at der føres en politik, der vil underminere de karakteristika, der tilsammen overhovedet gør det meningsfuldt at tale om Europa.

HUNTINGTONS TEORI OG VIRKELIGHEDENS VERDEN

Da Huntington allerede i 1993 blev voldsomt kritiseret for sin tese om civilisationernes sammenstød, svarede han igen med en artikel med titlen, »hvis ikke civilisationer, hvad så?«. Huntington hævder jo ikke, at han med sin teori har løst tilværelsens gåde. Han påstår ikke, at der ikke kan indtræffe begivenheder, der vil være overraskende og uforudsete, set igennem prismet om en verden bestående af civilisationer. Hvad Huntington derimod siger, er, at hans modstandere ikke har været i stand til at opstille en samlet teori, der sandsynliggør, at fremtidens konflikter primært skal søges udenfor kulturkonflikterne. Når det forrige fredag i *Weekendavisen* kan læses, at muslimer født og opvokset i Danmark i stigende grad er ved at frigøre sig fra traditionelle bindinger til f.eks. Pakistan eller de kurdiske områder, men i stedet ser sig selv som en del af et verdensomspændende trossamfund, islam, så er det svært ikke at tænke, at Huntingtons pointe måske er den, der bedst kan beskrive virkeligheden. Når

Morten Uhrskov Jensen

Huntington i sin bog fra 2004, *Who Are We*, og når Patrick Buchanan gør det samme i sin seneste bog fra i år, *State of Emergency*, beskriver, hvordan de sydvestlige dele af USA er ved i realiteten at overgå til latinamerikansk jurisdiktion, den latinamerikanske, mexicanske, civilisation med andre ord, så er det vanskeligt at frigøre sig fra den tanke, at den vestlige verden beklageligvis nok er den sidste civilisation, der forstår betydningen af kultur og derfor forstår, at fremtidens konflikter ikke længere handler om ideologi og fordelingspolitiske spørgsmål, men om så afgørende spørgsmål som, hvem vi egentlig er, og hvorledes vi grundlæggende ønsker at definere en række afgørende spørgsmål i tilværelsen. Hvis Vesten fortsat nægter at erkende, at ikke universalitet, men konkret kultur, ikke ideologi, men eksistens i ordets fulde betydning, vil være af afgørende betydning i fremtiden, så er det nok mest sandsynligt, at verden vil fortsætte uden den vestlige civilisation. Om det globalt set bliver godt eller dårligt, er vel egentlig af mindre relevans. Men det er unægtelig temmelig afgørende for de mennesker, som kunne tænkes at definere sig selv som netop vestlige.